

DEUİFD LV / 2022, ss. 133-165.

Aslında Olmayan Elif Nun ile Biten İsimlerin Morfolojik Analizi*

Nurullah ŞENTÜRK**

ÖZ

Aslında olmayan harf ilave edilen kelimeye “mezid” denir. Bu harfler bir tür yapım eki görevi görürler ve ilave edildikleri kelimeye artı anlamlar katarlar. Bu cümleden olmak üzere Arapçada isim, sıfat ve mastarların sonuna eklenen elif-nun harfleri kelimeye ekstra anlamlar katmaktadır. Bu çalışmada morfolojik olarak sonunda elif-nun bulunan isim, sıfat ve mastarlar ele alınmıştır.

Bilindiği üzere elif ve nun kelimelere ya irab (kelimelerin cümledeki konumuna bağlı olarak sonlarında meydana gelen değişim) veya sarf (kelimeye ilave anlamlar katmak için kelime türetme) nedeniyle eklenmektedir. İrab nedeniyle yapılan elif-nun ilavesi Nahiv ilmindeki musennâ / ikil konusunu ilgilendirdiği için çalışmada konuya değinilmemiştir.

Bu çalışmada hangi kelimelere elif-nun eklendiği, hangilerinin tekil-çoğul oldukları ve asıllarının ne oldukları konuları üzerinde durduk. Ayrıca elif-nun ile biten bazı isimler gayr-i munsarif olduğu için, elif nun alan gayr-i munsarif isimler ve ism-i tasğir konularını detaylıca ele aldık.

Anahtar Kelimeler: gayr-i munsarif, fa'lân kalıbı, elif-nun, sıfat-ı müşebbehe, ilave harfler

* Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

** Öğr. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, nurullahsenturk@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4664-5923

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi: 28.01.2022

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi: 07.05.2022

Morphological Analysis Of Names Ending With Alif Nun, Which Is Not Actually

ABSTRACT

The word with the missing letter added is called "mazed" These letters act as a kind of constructive suffix and add additional meanings to the word they are attached. Because of this, the letters alif-nun added to the end of nouns, adjectives and infinitives in Arabic add extra meanings to the word. In this study, morphologically adjectives and infinitives with alif-nun are discussed.

As it is known, alif and noons were added to words either because of the science of 'İ'râb (change at the end of words according to their place in the sentence) or because of the science of word derivation (word derivation to add additional meanings). The addition of elif-nun due to the knowledge of Arabic Grammar 'İ'râb is not mentioned in the study because it concerns the muthana/dual noun.

In this study, we focused on alif-nun that is added to words, which ones are singular or plural of them and what their origins are. In addition, we have discussed in detail the diptote noun (mamnu' min as-sarf) in Arabic, that take alif nun and diminutive suffix since some nouns ending in alif-nun are nouns without inflections.

Keywords: nouns without inflections, fa'lan pattern, alif-nun, (Morphological adjective) adjective resembling, extra characters

GİRİŞ

Kelime sonuna elif ve nun ekleyerek kelime türetme Arapça dışındaki diğer doğu dillerinde hatta bazı batı dillerinde görülen bir özelliktir. Arapçadaki “fa'lân فعلان” kalıbı Süryanice ve Farsça gibi Ortadoğu bölgesindeki diğer dillerin de etkisiyle eskiden beri var olan ve sıkça karşımıza çıkan pratik kalıplardan biridir. Sonunda ziyade elif-nun olan kelimelerin tamamı tek düze kelime değildir. Bunların bazıları isim, bazıları fiil ve bazıları da harftir. Ancak biz bu çalışmamızda elif-nun ile biten isim isimleri ele alacağız. Nitekim “fa'lân فعلان” kalıbıyla ifade ettiğimiz kimi kelimelerin sonundaki elif ve nun bazen kelimenin aslından, bazen de fazlalık olarak gelir.

Bu cümleden olmak üzere müennesi “fa’lâ فعلى” olan “fa’lân فعلاَن” kalıbından gelen sıfatların sonlarındaki elif nunlar fazlalıktır. İsim ve sıfatlardaki bu fazlalığı dil bilginleri fiillerin sonuna bitişen muttasıl zamirlere ve te’kid nûnlarına benzetmişlerdir. Nitekim İbn Yaîş (ö 553 / 1158) Şerhu’l-Mufassal adlı eserinde kelimelere ziyâde elif nun ekleyerek سَكْرَان, عَطْشَان, مَرْوَان, قَحْطَان gibi sıfat ve isim oluşturma olgusunun müennesi “fa’lâ فعلى” olan kelimelerde görülen bir özellik olduğunu vurgular. O’na göre isimler munsarif olduğundan ziyâdelik isimlerde fiillerden çok daha oturaklı durmaktadır. Sıfatlara benzetildikleri için “مَرْوَان mervli” ve “قَحْطَان kıtlık gören / susuz kalan” gibi anlamlara gelen bazı “özel isimler” de elif nun eki almıştır.¹ Günümüzdeki Arap lehçelerinde “بَحْلَان cimri / pinti”, “دُونَان donan / üşüyen”, “بَطْرَان buyurgan /despot / azgın”, “بُهْتَان bühtan /iftira / kara çalmak”, “جَزْيَان uyuz”, “جَحْدَان tanrı tanımaz / ateist”, “حُلْمَان hayalperest”, “حَدْرَان baygın / uyuşuk”, “زَعْلَان dargın / küs / öfkeli”, “زَهْقَان bıkkın / usanmış / tükenmiş”, “زَوْرَان yamuk / kambur”, “سَرْحَان dalgın”, “طَرَشَان kadınsı erkek”, “شَرْقَان ağzına kadar dolu”, “صَفْقَان arsız”, “عُمَيَان körler”, “فَجْعَان açgözlü, doymak bilmez, tamahkâr”, “حَيَّان diri/canlı”, “عَمَشَان çapaklı / kısık göz”, “مَرْضَان hasta”, “شُعْبَان asi/yaramaz” gibi sonlarında fazlalık elif nun olan pek çok kelime bulunmaktadır.²

Aslında Olmayan Elif Nun İle Biten Kelimeler

Arapçada kelimeler isim, fiil ve harf olmak üzere üçe ayrılır. İsim ve fiillerden elif nun ile biten kelimeler var olsa da elif nun ile biten harf yoktur. İsim ve fiiller ya irab nedeniyle yani tesniye “ikil” olduğu için elif nun ile bitiyordur veya irabdan bağımsız olarak tekil olduğu halde elif nun almaktadır. İrab nedeniyle elif nun alan kelimeler ve hükümleri nahiv ve irap kitaplarında bolca bulunduğundan çalışmamızın dışında bırakılmıştır. Bu çalışmada irabdan bağımsız olarak kelime sonlarında

¹ Muvaffakuddîn İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufassal*, (Yy: İdâratu’t-Tıbbâ’ el-Munîriyye, Mısır, ts.), 9/154-155.

² Mustafâ Ahmed en-Nemmâs, *Sîğatu fa’lân ve’stimâlâtuhâ fi’l-Luğati’l-Arabiyye, Mecelletü’l-Câmiati’l-İslâmiyye bi’l-Medîneti’l-Munevera*, (Medine: 39, ts.), 107.

daimi olarak bulunan elif nunları, yani cümledeki konumundan dolayı (irab nedeniyle) yâ harfine dönüşmeden kalan isim, sıfat ve mastarları ele alacağız.

Arapçada muzari kipi dışındaki fiiller mebnidirler. Muzari fiilin tesniye / ikil kipi elif nun alır. Ancak nasb ve cezm halinde muzari fiilin nunu düşer. İsimlerde ise müsennâ / ikil isimler ref halinde elif nun alırlar. Ne var ki müsenna isimlerin elifleri de nasb ve cerr halinde yâ harfine dönüşür. Yani muzari fiilin müsenna kipi ile isimlerden müsenna olanlar ref halinde elif nun alırlar. Bunların elif nun alması irab nedeniyle.³ Dolayısıyla çalışmamızı müfret (yalın ve tekil) haldeyken sonlarına ziyâde elif nun alan isim, sıfat ve mastarlarla sınırlı tutacağımızdan irab nedeniyle elif nun alan kelimelerle ilgili bu kadarıyla yetineceğiz.

Sonuna Elif Nun Alan Kalıplar ve Anlamları

Sonunda elif nun bulunan kelimelerin türetildiği en yaygın vezin / kalıp “fa’lân فعلاَن” kalıbıdır. “Fa’lân فعلاَن” kalıbından gelen kelimeler ya mastar, ya isim veya sıfattır. Her ne kadar bazı isim ve sıfatların çoğulları “fi’lân فعلاَن” kalıbından gelmiş olsa da baskın olan vezin “fa’lân فعلاَن” olduğundan bu başlık altında ele alınacaktır.⁴

Mastar Olan Fa’lân Kalıbı⁵

İbnu’l-Hâcib (ö. 646/1249) Ebu’l-Heysem’in (ö. ?) Arap lisanında “leyyân” kelimesi dışında “fa’lân” kalıbından türeyen bir mastar olmadığını söylediğini aktarır. Fakat kendisi de mastar olarak “leyyân”

³ Muzari fiilin ve tesniyenin irabı için bkz. Ebû Abdillâh Cemâluddîn b. Hişâm el-Ensârî, Şerhu Katri’n-Nedâ ve Belli’s-Sadâ, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2010), 54; tesniyenin irabı için, İbn Hişâm el-Ensârî, Şerhu Katri’n-Nedâ, 68.

⁴ en-Nemmâs, *Sîğatu fa’lân*, 106.

⁵ Fa’lân burada tağlib yollu bir isimlendirme olup, en yaygını “fa’lân” kalıbı olduğundan bu ismi almıştır. Yoksa sadece fa’lân olmayıp, fa’lân, faalân, fu’lân, fualân, fi’lân ve fialân şeklinde farklı kategorilere ayrılabilirdiğimiz bir yapıdır. Bkz. Muhammed b. Muslihiddîn el-Kocevî, Hâşiyetu Muhyiddîn Şeyhzâde ale’l-Kâdî el-Beydâvî, thk. Muhammed Abdulkâdir Şâhîn, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1999), 3/470.

örneğini verir ve “fa‘lân فعلان” kalıbından gelen mastarların nadir olduğunu söyler.⁶ Bir kişi borcunu ödemede ağırdan aldığında Araplar لَوَّاه لَوَّاهٌ veya بَدِيْنَه بَدِيْنَه derler.⁷ Ebû Zeyd (ö. 215/830)⁸ bu mastarın kesreli olarak “liyyân” şeklinde geldiğini ve Kur’ân-ı Kerîm’de her iki şekilde de okunduğu belirtir. Ayrıca bu mastara ilaveten iki farklı okunuşu olan mastar türüne örnek olarak “şen’ân شن’ان” mastarını da verir.⁹ Kâmûsta “ez-Zeydân الزيدان” ziyâde anlamında gelen üç mastardan biridir. Şair Ziyâde el-Anberî bir beytinde şöyle der:

مَخَافَةَ الْإِفْلَاسِ وَاللَّيَّانَا قَدْ كُنْتُ دَائِنْتُ بِهَا حَسَانَا

“Bu dilberi iflas eder veya borcunu geciktirir korkusuyla Hassân’dan borcuna karşılık olarak almıştım” beytinde geçen “leyyân” kelimesi “borcunu ödemede gönülsüz davranmak, ağırdan almak” anlamına gelen bir mastardır. Leyyân mastarının aslı “لَوَّيَانٌ levyân”dır. Vav ve ya sakin olduğu için “iltikâu’s-sâkineyn” gerçekleşmiştir. Bunun sonuncu olarak vav harfi yâ harfine dönüşmüş ve “leyyân” haline gelmiştir.¹⁰

“Fa‘lân فعلان” kalıbından türetilen mastarlar neredeyse yok denecek kadar azdır. Ancak “fu‘lân” ve “fi‘lân” kalıbından gelen

⁶ İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufasssal*, 6/46; Radyüddîn Muhammed bin el-Hasen el-İsterâbâzî, *Şerhu Şafiyeti İbni’l-Hâcib*, thk: Muhammed el-Hasen, Muhammed ez-Zekrâf ve Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1982), 1/159.

⁷ el-Kocevî, *Hâşiyetu Muhyiddîn Şeyhâde*, 3/470.

⁸ Ebû Zeyd: 119 (737) yılında Basra’da doğdu. Dedesi Ebû Zeyd Sâbit b. Zeyd el-Ensârî’dir. Hazrec kabilesinden olup Zeyd b. Sâbit başkanlığında Kur’ân-ı Kerîm’i toplayan heyet arasında yer almıştır. Bkz. Hüseyin Elmalı, “Ebû Zeyd el-Ensârî”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi DİA, İstanbul, 10/270-271.

⁹ Cemheratu’l-Ulûm, 3/197; el-Feyrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 1/349; Ayrıca bkz. http://islamilimleri.com/Kulliyat/Lugat/2LugatveNahv/pg_134_0007.htm (20/09/2021); <https://jamharah.net/showthread.php?t=27805> (20/09/2021)

¹⁰ Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber Sibeveyh, *Kitâbu Sibeveyh*, thk. Abdusselâm Hârûn, (Kahire: Mektebetu’l-Hâncî, 3. Baskı, ts.), 1/97 (İbn Akîl Şerhinde 1/97 verilmiş ama beyti bu sayfada bulamadım); İbn Akîl, *Şerh İbn-i Akîl*, (Kahire: 1988), 2/105.

mastarlar çoktur. Bu kalıp karşımıza ya özel isim / alem veya sıfat olarak çıkar.¹¹

Alem İsim Olan Fa'lân Kalıbı

“Fa'lân فعلان” kalıbı “üşüyen بدران”, “mutlu سعدان”, “mervli مروان” (değerli bir taş türü), “غدان huzurlu / rahat”, “شعبان su aramaktan tek başına kalan” gibi kişilere özel isim olarak gelir. “Fa'lân فعلان” kalıbının cins isim olarak geldiği de olur. Mesela Araplar develerin çok sevdiği bir dikenli bitki türüne “sa'dân” derler.¹² Bu durumda “sa'dân سعدان” hem özel isim hem de cins isim olmaktadır.

Sıfat Olan Fa'lân Kalıbı

Arapların eskiden beri çocuklarına isim olarak verdikleri pek çok kelime hakikatte sıfattır. Hz. Peygamber'in (SAV) şairi Hassân b. Sâbit, Seyfûddeve el-Hamdânî'yi çıkararak Hamdân Oğulları, Ebû Hayyân et-Tevhîdi ve Ebû Hayyân el-Endelûsî gibi iki büyük alimin adları, fesahetiyle dillere destan olmuş hatip Sahbân, “Zü'r-Rumme adı'yla bilinen “Şair Ğaylân”, bir Arap kabilesi olan Hemdân, Hz. Ömer'in (RA) azatlı kölesi Vardân ve İbn Tufeyl tarafından kaleme alınan felsefik bir tür roman kabul edilen Hayy b. Yakzân'da olduğu gibi “fa'lân” kalıbından türetilmiş isimler vardır. Yine bu bağlamda fa'lân kalıbında soyu soppu belli olmayanlar için kinaye olarak kullanılan Heyyân b. Beyyân, değerli taş anlamına gelen Safvân vb. olduğu gibi “fa'lân فعلان” kalıbında gelen ve aslen sıfat olduğu halde özel isme dönüşen pek çok isim bulunur.

Yine mazesinin orta harfi kesreli sülâsi / üç harfli fiillerden “sıfat-ı müşebbehe”ler kıyâsen “fa'lân فعلان” kalıbından türetilirler. Ancak sülâsi fiilden “fa'lân فعلان” kalıbında sıfatı müşebbehe türetilmek için fiilin

¹¹ Geniş bilgi için bkz. el-Benderî Bintu Abdilazîz el-Aclân, “el-Esmâu'l-Mahtûmetu bi Elif ve Nûn ez-Zâideteyn li Ğayri İ'râb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm”, Hulvân Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, yıl: 27 Temmuz-2009, 9-13.

¹² Bkz, <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/%D8%B3%D8%B9%D8%AF%D8%A7%D9%86/> (20/11/2020)

bir takım şartları taşıması gerekir. Bu şartları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Sıfat doluluk veya tokluk ifade etmelidir: Örnek “سكران midesi içki dolu olan/sarhoş”, “وريان içkiyi kana kana içen/içki ile sulanan”, “شبعان midesi yemek dolu olan/ tok” vb. kelimeler “doluluk” anlamına geldiğinden “fa'lân فعلان” kalıbında sıfatı müşebbehe olmuştur. Sibeveyh Arapların “yarıya kadar dolu kadeh için “fa'lân فعلان” kalıbından türetilen “nasfân” sıfatını, kafatası (müennes olduğu için) için de “fa'lâ فعلى” kalıbından türetilen “nasfâ” sıfatını kullandıklarını aktarmıştır. Araplar dolu kadehe “ملآن mel'ân”, yarısı dolu kadehe “nasfân نصفان” derler. Yarı dolu kafatasına “نصفى nasfâ”, dolmaya yakın kadehe “قربان karbân” ve kafatası için de “قربى karbâ” derler.¹³ Görüldüğü üzere “dolma” veya “dolmaya yakın olma” durumundan dolayı müzekker olan sıfatlar için “fa'lân فعلان” müennes olan sıfatlar için “fa'lâ فعلى” kalıbı kullanılmıştır.

Sıfat boşluk ifade etmelidir: Bu kural bir önceki sıfatın “doluluk” ifade etmesi gerektiğine dair yaklaşımın tam tersidir. Mesela aç kişi için “مِدَيسِ بَوشِ الْوَانِ غرثان” denilmektedir.

Sıfat hararet / sıcaklık veya susuzluğa delalet etmelidir: Örneğin “صدیان Sadyân” susuzluğa, “حران, ثكلان, غضبان” ise içteki yangına ve öfkeye delalet eder.

Urve b. Hizâm (ö. 30/650) bir beytinde:

إِلَى حَبِيْبٍ إِهْمَا لِحَبِيْبٍ لَيْنَ كَانَ بَرْدُ الْمَاءِ حَرَّانَ صَادِيًّا

Suyun soğukluğu yakıcı olsa da bana sevimli gelir. Çünkü sevimlidir o.

Müzekkeri “fa'lân” kalıbında gelen sıfatı müşebbelerinin dişilik tâ'sı alması yasaktır. Yani fa'lâne” şeklinde müennesi türetilmez. Mesela “جوعان cev'ân, sıfatının müennesi kurala uygun olarak جوعى cev'â / aç kişi”

¹³ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 2/221.

örneğindeki gibi “fa‘lâ فَعْلَى” kalıbından gelir. Bunun müennesi “cev‘âne جوعانة” şeklinde dişilik tâ’sı alamaz.¹⁴ Nadir de olsa “نعس ne‘ase /uykusu gelmek” fiilinde olduğu gibi orta harfı kesreli olmadığı halde “fa‘lân” kalıbından gelen sıfat-ı müşebbehelere de rastlanır. Yukarıda değindiğimiz genel kuralın aksine müzekkeri “fa‘lân” kalıbından türetilen bazı kelimelerin müennesine dişilik tâ’sı eklenen sıfatlar da vardır. İbn Mâlik müennesine dişilik tâ’sı eklenen fa‘lân kalıbından türetilen sıfatları on iki ile sınırlamıştır. Bunlar “koca karınlı erkek حَبْلَان”, “سَفِيَانٌ göbeksiz/fit erkek”, “صَحِيَانٌ kuşlukçu/geç kalkan”, “دُخَانٌ duman rengi /kül gri”, “سَخِيَانٌ sıcak kanlı”, “فَشِيَانٌ zayıf / zinde kişi”, “مَصِيَانٌ emici/soğurucu”, “صَوْجَانٌ dayanıklı”, “عَلَانٌ çokça içen”, “نَصْرَانٌ hristiyan”, “مُوتَانٌ ölü/hasta” ve “نُدْمَانٌ pişman” kelimeleridir. Bunların müzekkerleri “fa‘lân” olduğu halde müennesleri “fa‘lâne” kalıbında gelmiştir.¹⁵

Arapların karnı şarap veya su ile dolu kişiye حَبْلَان, müennesine حَبْلَى dedikleri, şişkinlik öfkeden dolayı ise müzekkerine yine حَبْلَان, fakat müennesine حَبْلَانَة dedikleri kaydı vardır.¹⁶ Yine aşırı sisli-puslu güne يَوْمٌ aşırı sıcak güne يَوْمٌ سَخِيَانٌ, kuru yağız delikanlıya سَفِيَانٌ, kurban gününe دُخَانٌ, kahvaltı vb. geç saatlerde / kuşluk vaktinde yapan kişiye رَجُلٌ ضَحِيَانٌ, bulutsuz güne يَوْمٌ ضَحِيَانٌ, dedikleri bildirilmektedir.¹⁷ Deve vb. hayvanlardan dayanıklı olanlarına صَوْجَانٌ, (bir görüşe göre de insan, hayvan ve bitkilerden zayıf olanlar için de صَوْجَانٌ) dendiği kaydedilmektedir. Çok unutkan kişiye غَلَانٌ, ufak-tefek kişi için عَلَانٌ, cılız kişi için فَشِيَانٌ, alçak kişi

¹⁴ el-Murteđâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâbiri'l-Kâmûs*, thk. Ali Şîrî, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2005), 9/14.

¹⁵ Abdurrahmân Celâluđdîn es-Suyûtî, *el-Muzâhir fî Ulûmi'l-Kur'ân ve Envâihâ*, thk. Muhammed Ahmed Câde'l-Mevlâ Bek, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm ve Ali Muhammed el-Becâvî, (Beyrut: Menşûrâtu'l-Mektebeti'l-Asriyye, ts.), 2/113,114.

¹⁶ <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/%D8%AD%D8%A8%D9%84%D8%A7%D9%86/> (12/05/2022).

¹⁷ <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/%D8%B6%D8%AD%D9%8A%D8%A7%D9%86/> (12/05/2022).

için *مصان* dedikleri; ölüm döşegindeki kişiye *موتان*,¹⁸ içki arkadaşına *ندمان*, (müennesi *ندمانة*), Hıristiyan erkek için *نصران*, (kadın için *نصرانة*), aç adam için *خخصان*, kalçası büyük kişi için *أليان* dedikleri¹⁹ rivayeti vardır.²⁰

Nahivciler müzekkeri “fa’lân” müennesi “fa’lâ” olanlara örnek için genelde “سكران, غضبان, عطشان” kelimelerini verseler de bazı dil kitapları bu üç örneğin müennesinin Beni Esed kabilesine uygun olarak hem tâ’lı yani “fa’lâne” kalıbından, hem de “fa’lâ” kalıbından yani dişilik ta’sı almadan kullanıldığına dair bilgilere yer vermişlerdir. Nitekim İbn Cinnî (ö. 392/1002) “غضبان ğadbân” ve “غضبى ğadbâ” örneğinde olduğu gibi sarhoş adam için “سكران sekrân”, sarhoş kadın için “سكرى sekrâ” dendiğini, buna karşın bazılarının (Beni Esed kabilesini kastediyor) “غضبانة ğadbâne” örneğindeki gibi sarhoş kadına da “سكرانة sekrâne” dediklerini belirtmektedir.²¹ Her ne kadar fasih olan ilk görüş olsa da Kahire Arap Dil Kurumu Beni Esed Kabilesi’nin görüşü doğrultusunda “fa’lân” kalıbının müennesine “sekrâne” vb. örneklerde olduğu gibi müenneslik tâ’sı eklenmesine dair hazırladığı görüşe katılmıştır. Dil Kurumu karara son şeklini vererek, bu işlemin caiz olduğunu onaylamıştır.²² Nitekim Arap kabilelerinin lugatine kıyasla “فعلان”-“فعلى” yerine müennesine dişilik tâ’sı ekleyip kurala uygun çoğul (yani cemi müzekker ve müennes salim)

¹⁸ <https://www.arabdict.com/ar/%D8%B9%D8%B1%D8%A8%D9%8A-%D8%B9%D8%B1%D8%A8%D9%8A/%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%88%D8%AA%D8%A7%D9%86> (12/05/2022).

¹⁹ Ebu’l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed b. İsâ el-Eşmûnî, *Şerbu’l-Eşmûnî alâ Elġıyyeti İbni Mâlik*, thk. Hasen Hamed, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2010), 3/136,137.

²⁰ Bkz. https://sotor.com/%D8%B4%D8%B1%D8%AD_%D8%B5%D9%8A%D8%BA_%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%A8%D8%A7%D9%84%D8%BA%D8%A9 (12/05/2022).

²¹ Ebu’l-Feth Osmân b. Cinnî, *el-Mubteseb fî Tebyîni vucûhi Şevâzġi’l-Karâati ve’l-İdâbi Anhâ*, thk. Alî en-Necdî Nâsîf, Abdulhalîm en-Neccâr, Abdulfettâh İsmâil Şelebî, (Kahire: Mısır Vakıflar Bakanlığı, 1994), 2/71.

²² Abdulazîm Fethî Halîl, *Mevkefu Mecmei’l-Lugati’l-Arabiyye bi’l-Kâhire mine’l-İsti’ mâlâti’l-Muâsıra, el-Alûka*, el-Ezher Üniversitesi, Arap Dili Fakültesi, Kahire, ts., 40.

yapılsa da doğrudur diyen bir görüş vardır. Anlaşılan Arap Dil Kurumu yukarıdaki görüşünü uygun dişil ve eril çoğul yapmanın caiz olduğuna dair bu yaklaşım üzerine inşa etmiştir.

Gerek “fa‘lâ” gerekse “fa‘lâne” şeklinde bir müennesi olmayan fa‘lân kalıbından türetilmiş sıfatlar da vardır. Örnek olarak Allah’ın (cc) alem ismi olan “رحمان, Rahmân” ile sık ve gür sakallı için kullanılan “لحيان, lahyân” sıfatları müennesi bulunmayan bu türe örnek olarak verilebilir.

Müennesi “فعلی fa‘lâ” olarak gelen “فعلان fa‘lân” kalıbının kurala uygun bir çoğulu yoktur. Yani çoğulları müzekkerde vav-nun, müenneste elif ve açık tâ ile yapılmaz. Bunların çoğulu kural dışı yani kırık çoğul olarak gelir. Zira sıfatlar kendi fiilinden türetilen ve türetilmeyen diye ikiye ayrılırlar.²³ Eğer sıfat ضارب ve ضاربة ism-i fail örneğinde olduğu gibi kendi fiilinden türetilmiş ise, çoğulları kurala uygun yani “salim çoğul” olarak gelir. “Ayakta duranlar, قائمات, ضاربات” ve “ضاربون / vuranlar” örneklerinde olduğu gibi çoğullar kurala uygun olarak, müzekkerde vav-nun müenneste ise elif-açık tâ alarak gelmiştir. Buna gerekçe olarak sıfatların kendisinden türetilen fiile benzetilmesi ileri sürülmektedir. Nitekim fiillere müzekker ve müennesi göstermesi açısından bazı harfler ilave etmek caizdir. “Kırmızı / kızıl حمراء, أحمر” ve “şarhoş” سكران, سكرى örneklerindeki gibi sıfat kendisine ait bir fiilden türetilmemiş ise bu durumda çoğullar zaruret-i şiir harici kural dışı yani kırık çoğul olarak gelir.

İbn Keysân dışındaki dilcilerin yaklaşımı bu yöndedir. Fa‘lân ve fa‘lâ kalıbından gelen sıfatların kurala uygun çoğul ile çoğul yapılabilmesi o sıfatların alem isim olması şartına bağlıdır. Yoksa fiilden türetilmeyen sıfatların çoğulları kural dışı olarak gelecektir.²⁴

Radıyyuddîn el-Esterâbâdî (ö. 688/1289’dan sonra) el-Kâfiye şerhinde bu meseleyi şöyle temellendirmiştir: İsimlerde vav ve nun ile çoğul yapma iki şartın yerine gelmesine bağlıdır. Bunlar alemiyet yani ismin özel isim olması ve ismin dişilik tâ’sını kabul etmesidir. Alemiyet

²³ İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufasssal*, 5/60.

²⁴ İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufasssal*, 5/61.

sarhoşu” anlamında “خائر البدن والنفس, سكر من النوم” derler. İşte bu durumdaki kişiye “راب” fiilinden sıfat türeterek “uyuşuk/mahmur/mayışık” anlamında “رائب râib”, “أروب ervab”, “روبان ravbân” denir. Müennesine de “رأبة râibe” denir²⁸ Sibeveyh yolculuk nedeniyle yorulup da biraz kestiren kişiye “روبان” derler derken; el-Asma’î (ö. 216/831) هلكى, هالك, موقى, مائق (ö. 216/831) sıfatlarını örnek göstererek “روبان” kelimesinin çoğul olduğu, tekilinin “رائب” olduğu iddiasındadır.²⁹

Fe‘âlâ كَالِبِ: Müzekkeri fa‘lân müennesi fa‘lâ olan sıfatlar, سكران, سَكَارَى, غَضْبَانِ, غَضْبَانِ örneklerinde gördüğümüz gibi her ikisinin çoğulu “فَعَالَى fe‘âlâ” kalıbından gelir. Araplar koça gelmiş dişi koyuna شاة حَزْمَى, çoğuluna شياه حَزَامَى derler. Fe‘âlâ kalıbından çoğul yapılmasının gerekçesi olarak “sekrân سكران” kelimesinin sonundaki nunu “sahrâ صحراء” kelimesinin sonundaki elif-i mumdûdeye (uzun elif) yani müenneslik hemzesine, “sekârâ سَكَارَى” kelimesinin sonundaki elifi de “sahârâ صحارى” kelimesinin sonundaki elifi de (müennese delalet eden) elif-i maksûra’ya benzetmişler ve her ikisinin çoğulunu “فَعَالَى fe‘âlâ” kalıbından getirmişlerdir. Müennesi “فَعَلَى fe‘lâ” kalıbından geldiği zaman “kusâlâ كُسَالَى ve “sukârâ سَكَارَى” örneğinde görüldüğü gibi her iki çoğulun da “فُعَالَى fu‘âlâ” kalıbından gelmesi gerektiğine ve “فُعَالَى fu‘âlâ” çoğul kalıbının “فَعَالَى fe‘âlâ” çoğul kalıbından daha tercihe şayan olduğuna dair bir başka görüş de vardır. Fu‘âlâ kalıbının fe‘âlâ kalıbına tercihe dilmesinin gerekçesi; müennesi “فَعَلَى fa‘lâ” olan fa‘lân kalıbındaki sıfatların bazıları “kusâlâ كُسَالَى ve sukârâ سَكَارَى” örneğinde olduğu gibi “fu‘âlâ” kalıbından çoğul yapılmaktadır. Fa‘lân kalıbının sonundaki elif-nun müenneslik elifine benzetildiği için karışıklığı bertaraf etmek amacıyla her ikisinin çoğulunda da ilk harfin damme ile harekelendiğine dair bir başka görüş

²⁸ <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/%D8%B1%D8%A7%D8%A8/> (11/11/2021).

²⁹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 2/214.

vardır. Bundan dolayı كسالى, سكارى, عجالى, غيارى örneklerindeki ilk harfler dammelenmiştir. “Fa’lân” kalıbından bir kelime alem isim olduğunda “şeytân شيطان”, “şeyâtîn شياطين” örneğindeki gibi çoğulu “fe’âlîn فعالين” kalıbından yapılır.³⁰

Gayr-i Munsarif Olan Fa’lân Kalıbı

Sonunda Elif Nun Bulunan Sıfat Kelime

Sonundaki elif ve nun fazlalık olan “fa’lân” kalıbından gelen kelime iki nedene bağlı olarak gayr-i munsarif olur. Kelime sıfat olmalı ve sıfatlığı asli olmalı ve müennesinde dişilik tâ’sı bulunmamalıdır. Bu şartlara haiz fa’lân kalıbından türetilen sıfat gayr-i munsarif olur. Bu da iki durumda gerçekleşir.

Müennesinde elif-i maksura olan sıfatlar: yani müennesi “فعلى” fa’lâ” kalıbından gelen, kendisi de fa’lân kalıbından türetilen bir sıfat ise bu durumdaki sıfat gayr-i munsarif olur. Yani tenvin ve kesre almaz. Örneğin “عطشان” susuz “غضبان” öfkeli “سكران” sarhoş ve “صدیان” içi yanmış gibi sıfatların müennesleri “فعلى fa’lâ” kalıbından gelmiştir. Yani عطشى, غضبى , سكرى , صدی örneklerinde olduğu gibi elif-i maksura (kısa dişil elif) ile bitmektedir. Müennesi bu şekilde elif-i maksura ile biten fa’lân kelimesindeki sıfatlar gayr-i munsariftir.

Fa’lân kalıbından gelen ve müennesi olmayan sıfatlar: Bu sıfatlar “merhametli رحمان” ve “sakallı لحيان” örneklerinde olduğu gibi fa’lân kalıbından gelmişlerdir. Bu sıfatların bilinen bir müennesi de yoktur. Bu durumdaki fa’lân kalıbındaki sıfat gayr-i munsarif olur. Ancak müennesi dişilik tâ’sı alabiliyorsa, “نظرت إلى سيفان” kılıç (gibi) adama baktım” örneğinde olduğu gibi ancak o zaman munsarif olurlar, yani hem kesre hem de tenvin alırlar. “Kalbi taşlaşmış adam ne kötüdür لا حبذا رجل صفوان” örneğindeki “صفوان taşlaşma, katılık, sertlik” “fa’lân” kalıbından gelmiş olsa da asli değil, tâli bir vasıftır. O halde fa’lân kalıbından gelen sıfat “صفوان” munsarif olmuştur. Çünkü buradaki “صفوان safvân” “pürüzsüz taş”

³⁰ el-Esterâbâdî, Şerhu Şâfiyet İbni Hâcib, 2/171.

anlamına gelmektedir. Bu da ârızî bir vasıftır. Saf / berrak yani bulutsuz bir gün” anlamına gelen “يوم صاف وصفواؤ” cümlesindeki ise “safvân” ise arızı değil dâimi bir vasıftır. Bundan dolayı gayri munsariftir. Yani tenvin ve kesre almaz.³¹

Alem İsim Fa'lân Kalıbı

“Fa'lân” kalıbı بدران, قحطان, عدنان, شعبان örneklerindeki gibi ister insan ismi, isterse başka bir varlığın adı ismi olsun, alem isim olduğu sürece gayr-i munsarif olur. Alem isimler بدران, قحطان, عدنان, شعبان, vb. örneklerindeki gibi “fa'lân”, رمضان, غطفان, örneğinde olduğu üzere “fa'alân”, عمران örneğindeki gibi “fi'lân” ve عثمان örneğinde olduğu gibi “fu'lân” kalıplarından gelebilirler. Sonu elif ve unu ile sona eren alem isim olduğunda gayri munsarif olur.

“Fa'lân” kalıbının sonundaki elif-nun kelimenin aslından mı, sonradan mı ilave edildiği bilinmiyorsa bu durumda “fa'lân” vb. kalıplarda gelen alem isim hem munsarif hem de gayri munsarif olabilir. Mesela “Hassân حسان” özel ismi şuur ve hissiyat anlamına gelen hiss / الحسّ kelimesinden türetilmişse, sonuna eklenen elif ve nun kelimenin aslından değil, fazlalıktır. Bu durum “Hassân حسان” isminin gayr-i munsarif olmasına neden olur. Eğer “hassân حسان” ismi husn / الحسن güzellik kelimesinden türetilmişse, bu durumda “hassân / فعلان” kalıbından değil, “fi'âl فإل” kalıbından türetilmiş mübalağalı ism-i fail olur. Yani kelimenin sonundaki elif-nun kelimenin aslındandır. Bu bağlı olarak alem isim munsarif olur. Aynısı عفان, حيان, غسان, حسان ve قبان isimleri için de geçerlidir. Bunlar her iki şekilde okunması caiz olan isimlerdir.

İbn Yaîş bu meseleyi şöyle temellendirmektedir: Kelime sonundaki elif ve nun dişil elifine benzetildiğinden kelimeyi sarftan men eder. Nasıl ki حمراء, صحراء gibi isimlerin sonundaki elif ve müenneslik hemzesi (elif-i memdûde) bittiği ismi gayr-i munsarif yapıyorsa, fa'lân

³¹ el-Eşmûnî, Şerhu'l-Eşmûnî, 3/137.

kalıbının sonundaki elif-nun da bu isimleri gayr-i munsarif yapar. عطشان , سكران , غرثان , غضبان , gibi müennesi elif-i memdûde almayan isim ve sıfatlar, müennesi elif-i memdûde alan yukarıdaki sıfatlara benzetilerek gayr-i munsarif yapılmıştır. Yani “عطشى-عطشان” “سكرى-سكران” ve “غرثى-غرثان”, örneklerinde müennesler elif-i maksura ile bittiği halde müennesi elif-i memdûde ile biten isimlere benzetilmiştir. Dolayısıyla “fa'lân” kalıbından gelen isim de gayr-i munsarif yapılmıştır.³²

Fa'lân kelimesinin gayr-i munsarif olma sebebi ihtilafı olmakla birlikte müennesle benzetildiği için gayri gayr-i munsarif olduğunda ittifak vardır. Sibeveyh'e göre “fa'lân” kalıbı sonundaki elif-nun dişiliği gösteren elif-i memdûdeye benzediği için “gayr-i munsariftir. el-Müberrid'e göre “fa'lân” kalıbının nunu dişilik elifinden dönüştürüldüğü için isim gayri munsariftir. Kûfe ekolüne ait bir diğer görüşe göre isim sonundaki elif nunun sonuna he/kapalı tâ kabul etmemesi sarftan men sebebidir.³³

Alimler her ne kadar “fa'lân” kalıbındaki elif nunun müenneslik elifine benzediği hususunda ittifak etmiş olsalar da çoğunluk fa'lân kalıbındaki nunun müenneslik elifine benzetilmesinin tek başına yeterli olmayacağını buna ilaveten isimde alem veya sıfat olma gibi bir şartı da aramışlardır. Sayıca az olmakla birlikte bazı alimler elif nunu müenneslik elifinde olduğu gibi yeterli görmüşlerdir. Bu nedenle alemlik ve sıfat gibi başka bir sebep aramamışlardır.³⁴ Mesela “İmrân” kelimesinin bu görüşe göre gayr-i munsarif olma sebebi alem isim olması değil aksine elif ve nunun şartıdır. Yani elif nun var diye kelimeye tâ eklenmemektedir. Kelime ister isim olsun, ister sıfat olsun dişil tâ'sı eklenmemiş ise ve fa'lân kalıbından gelmiş ise gayr-i munsariftir.

³² el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni Hâcib*, 1/144; 2/171; İbn Yaîş, eş-Şerhu'l-Mufassal, 1/59-60

³³ Geniş bilgi için bkz: Sibeveyh, el-Kitâb, 2/214, 220-221; el-Eşmûnî, Şerhu'l-Eşmûnî, 3/649-650.

³⁴ Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Alî b. Sâlih el-Mekkûdî, *Şerhu'l-Mekkûdî Ale'l-Elfiyye fî İlme'is-Sarf ve'n-Nabv*, thk. İbrâhîm Şemsüddîn, (Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1996), 333.

Fa'lân Kalıbını Gayri Munsarif Yapan Sebepler

Fa'lân kalıbı belirli şartlar gerçekleşmesi durumunda gayr-i munsarif olur. Gayri munsarif olmasında etkili olan müennesinin kapalı dişil ta'sı "almaması" mıdır? Yoksa müennesinin "fa'lâ" gibi müennesi gösteren bir kalıpta gelmesi midir?

Nahivcilerin kelimelerin gayr-i munsarif oluşuna ilişkin yaygın görüşleri şu şekildedir. Fa'lân kalıbından gelen bir sıfatın müennesi kapalı tâ almadığı ve müzekkeri de zâid elif-nun aldığı sürece falan kalıbı gayr-i munsarif olur. O halde müennesinde tâ olmaması gayr-i munsariflik için olmazsa olmaz şarttır.

Bazı bilginlere göre fa'lân kalıbının müennesinin ta almaması gayri munsariflik için yeterli bir şart değildir. Aksine fa'lân kalıbındaki kelimenin müennesi belirli bir kalıpta yani "fa'lâ" kalıbında gelmelidir. Yani müzekker ile müennes aynı kalıptan olmamalıdır. İbn Hacıb el-Kâfiye'de bu iki görüşü ortaya koyarken fa'lân kalıbındaki kelimenin sıfat olması gerektiğini ve müennesinin de "fa'lâne" kalıbından olmaması gerektiğini vurgular. Nitekim müennesleri fa'lâ kalıbından geldiği için müzekker olan "sekrân" ve "nedmân" sıfatlarının gayri munsarif olduğunda her hangi bir ihtilaf yoktur.³⁵

Buna karşın her hangi müennesi olmadığı için "Rahmân" sıfatının gayr-i munsarif olup olmadığı ihtilaf vardır. Radıyyuddîn el-Esterâbâdî göre birincisi yani müenneslik tâ'sı almaması gayr-i munsariflik için daha evladır. Çünkü müenneslerin "fa'lâ" kalıbından gelmesi dişilik kabul şartı değildir. Bu da gayr-i munsariflikte talep edilen şeyin müennesinde tâ'nın bulunmamasıdır. Zira müennesi "fa'lâ" olan "fa'lân" kalıbından gelen müzekker bir sıfatın bir başka müennes kalıbı yoktur. Beni Esed kabilesinin lügati dışında "fa'lâne" kalıbından gelen bir müennesi de olamaz. Çünkü Beni Esed kabilesi müzekkeri "fa'lân" kalıbından gelen bir sıfatın müennesini hem "fa'lâ" hem de "fa'lâne" kalıbından getirmekte bir sakınca görmemiştir. Dolayısıyla "fa'lân" olan müzekker isim ve sıfatları munsarif olarak okumuşlardır. Bunda müzekkerde fazlalık olan elif-nunun yanı sıra müennesinde de dişil tâ'sının bulunmaması etkili olmuştur.

³⁵ el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni Hâcib*,1/120; el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî*, 2/650.

Radıyyuddîn el-Esterâbâdî müennesi fa'la olan gayr-i munsarif kelimelere örnek olarak Rahmân kelimesini vermiştir. Çünkü Rahmân kelimesinin müennesinde tâ olmadığı halde kelime gayr-i munsariftir. Araplar Rahmân kelimesini Allah'a (cc) tahsis etmişler, başka bir kişiyi bu sıfatla nitelememişlerdir. Bundan dolayı müennesini göstermek için bir kelime vaz' edilmemiştir. Yani ne "rahmâ" diye ne de "rahmâne" diye bir müennesi vardır. Müennesi olmasa bile "Rahmân" kelimesi gayr-i munsariftir.³⁶

Radıyyuddîn el-Esterâbâdî devamında gayr-i munsariflik için müennesin "fa'la" kalıbında gelmesinin yeterli olmadığını, "fa'lâne" kalıbının da bulunmaması gerektiği kanaatindedir. Gayr-i munsariflik için müzekkerinin ayrı, müennesinin ayrı kalıptan gelmesi gerekir. Dahası müennesi için "fa'lâne" kalıbının da bulunmaması gerekir. Nitekim el-Esterâbâdî 'Osmân ve Mervân gibi isimlerin fa'la kalıbında müennesi olmadığı halde müennesine tâ eklenmediği için gayr-i munsarif olduğu iddiasındadır.³⁷

Bedreddîn ez-Zerkeşî Rahmân lafzını incelediği meselenin başında rahman lafzı elif ve lamdan soyutlanırsa sonundaki elif nun nedeniyle ve ayrıca alem veya sıfat olduğu için gayr-i munsarif olacağı kanaatindedir.³⁸

ez-Zemahşerî "fa'lan" kalıbının müennesi "fa'lâne" kalıbından gelse bile ندمان ve ندامة örneğinde olduğu gibi munsarif olacağını savını ortaya atmıştır. O'na göre غضبان و غضبي örneğinde olduğu gibi müennesi "fa'la" kalıbında gelmeyen "fa'lan" kalıbından gelen bir sıfatın gayri munsarif olamayacağını savunmuştur. İbn Asâkir (ö. 571/1176) kelimesinin munsarifliğine dair ez-Zemahşerî'nin görüşü doğrultusunda bir yaklaşım sergilemiştir. "Rahman" kelimesinin her ne kadar "fa'la" veya "fa'lâne" kalıbından gelen bir müennesi olmasa bile Allah'a (cc) ait müzekker bir isim olduğundan kıyasa müracaat edilmesi gerektiği

³⁶ el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni Hâcib*,1/173,174.

³⁷ el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni Hâcib*,1/174.

³⁸ Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, (Kahire: Dâru't-Turâs, 1957) 2/509.

kanaatindedir. Kıyas sonucunda zâid elif nun bulunan her isim ve sıfatın gayr-i munsarife hamledilmesi gerektiğini savunmuştur.³⁹

el-Cuveynî (ö. 478/1085) bu görüşü zayıflığı dolayısıyla eleştirmiştir. Çünkü O'na göre “Rahmân” ne “غضبآن gadbân”, ne de “ندمان nedmân” kelimelerine benzemektedir. Arapçada asıl olan kelimelerin munsarif olmasıdır. Hal böyle iken neden bu kurala uyulmayıp gayr-i munsariflik tercih edilmiştir. “Rahmân” müennesi “ğadbâ” gelen “ğadbân” gibidir ki bundan dolayı gayr-i munsarif olmalıdır denilmesi gerekirdi. Müennesi “nedmâne” olan “nedmân” gibidir ki bundan dolayı munsarif olmamalıdır” denilmeliydi diyerek yukarıdaki görüşün tutarsızlığına dikkat çekmiştir. O'na göre munsariflik birine benzediği için değil, asıl olduğu tercih nedeni olmalıdır. Gayr-i munsariflik ise asıl olmadığından birine benzerlikle konumlandırılabilir. Ne var ki böyle bir benzerlik de yoktur.

İbn Asâkir'in rahmân kelimesine ilişkin yukarıdaki yaklaşımı şöyle anlamak mümkündür: İbn Mâlik İbnu'l-Hâcib'in elif nun ilaveli gayr-i munsarife örnek olarak “Rahmân” kelimesini vermesini yadırgaması ve “bu örneği O'ndan başka hiç kimse vermedi bu örneği vermek de doğru almaz. Çünkü bu Allah'a (cc) has bir alem isimdir. Bu alem isim “يا رحمن الآخرة الدنيا ورحيم الآخرة Ey Dünya'nın Rahmânı! Ey Ahiretin Rahîmi!” gibi pek az nida dışında “el” takısından soyutlanmış değildir. Böyle bir rivayet de yoktur” diye yadırgaması teyit etmektedir.⁴⁰

Nitekim ez-Zemahşerî Beni Hanife'yi “bu onların küfürdeki inatlarının bir göstergesidir” diyerek Müseyleme'yi “Yemâme'nin Rahmân”ı diye övmelerini eleştirmiştir. Nitekim beyitte

وَأَنْتَ غَيْثُ الْوَرَى لَأَزَلَّتْ رَحْمَانًا سَمَوْتَ بِالْمَجْدِ يَا ابْنَ الْأَكْرَمِينَ أَبًا

³⁹ Ebu'l-Kâsim Cârullâh Mahmûd b. Umar ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâikat-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîli fî Vucûhi't-Te'vîl*, thk: Halîl Me'mûn Şihâ, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 3. Baskı, 2009), 26.

⁴⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burbân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/503: Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelusî, *el-Bahru'l-Muhît fî't-Tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010), 2/29.

Sen soy ve sop olarak çok yücesin ey Asilzade! Sen insanlara (yağan) yağmursun ve hala da rahmansın (rahmetini yağıdırıyorsun)⁴¹ diyerek Allah’a (cc) nazire yaparcasına Müseyleme’yi “Rahmân” sıfatıyla ile nitelemişlerdir.

İbn Mâlik rahmân kelimesinin “el” takısı olmadan kullanılamaması gerektiğine dair bu beyte yöneltilen eleştirilere “o dönemde “Rahmân” kelimesi muzaf ve nekire olarak kullanılıyordu” diyerek yanıt vermiştir. Buna karşın eş-Şâtîbî’nin (ö. 590/1194) حرز الأمانی adlı eserinin matla beytinde Rahmân ve Rahîm kelimelerinin “el” takısından soyutlanmış bir halde kullanmasını eleştirmiştir. eş-Şâtîbî;

تَبَارَكَ رَحْمَانًا رَحِيمًا وَمَوْئِلًا بَدَأْتُ بِبِسْمِ اللَّهِ فِي النَّظْمِ أَوْلًا

Nazma önce Allah’ın ismiyle başladım, Rahman, Rahim ve sığınak olarak ne yücedir O! Bu dizelerde eş-Şâtîbî “Rahmân” ve “Rahîm” sıfatlarını Allah’ı (cc) kastederek nekire olarak kullanmıştır. Nitekim bundan dolayı İbn Mâlik tarafından eleştirilmiştir. Çünkü eş-Şâtîbî bu beyitte tağlib yoluyla nekire olan Rahmân ve Rahîm sıfatlarıyla er-Rahmân ve er-Rahîm olan Allah (cc) kastedilmiştir. Bundan dolayı İbn Mâlik her ne kadar niyeti iyi olsa da eş-Şâtîbî’yi “el” takısı ekleyip sıfatları marife yapmadığı için eleştirmiştir. İbn Mâlik’in eş-Şâtîbî’ye yönelttiği bir diğer eleştiri noktası da eş anlamlı olmadıkları halde Besmele’deki er-Rahmân ve er-Rahîm kelimelerini şairin eş anlamlıymış gibi atıfsız olarak kullanmasıdır. Çünkü bir şey Sîbeveyh ve Nahivcilere göre doğru değildir.⁴²

Müennesi olmadığı için “Rahmân” ve “Lahyân” kelimelerinin munsarif olup olmaması alimler arasında tartışma konusu olmuştur. Zira bu iki sıfatın “fa’lâ” kalıbından gelen bir müennesi yoktur. Ancak hakikatte “fa’lâ” kalıbından gelen bir müennesi olmasa da genel kanı takdir yoluyla “fa’lâ” kalıbından müennesi varmış gibi bu sıfatların gayri munsarif olmalarının daha doğru olacağı yönündedir. Nitekim biz bu kelimelere bir müennes takdir edecek olsak; “fa’lâne” kalıbından çok “fa’lâ” kalıbından bir müennes takdir ederiz. Çünkü müzekkeri “fa’lân”

⁴¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 26.

⁴² Ebû Hayyân, *el-Babru’l-Muhît*, 2/29.

olan kelimelerin müenneslerinin “fa’lâ” kalıbından gelmesi “fa’lâne”ye nazaran daha doğru ve daha yaygındır. “Takdir yoluyla var etmek de aynen hakikatte var gibidir” kaidesi gereği müennesi bulunmayan bu kelimelere daha yaygın olan “fa’lâ” kalıbından bir müennes takdir etmek gerekir.

Nitekim Arapçada “كَمَرٌ kemerli erkek” ve “آدِرٌ fıtık olan erkek” sıfatlarının da müennesleri yoktur. Şayet bir müennes takdir etmemiz gerekirse “أَمَلٌ dul”da olduğu gibi “ya أَمَلَةٌ dul kadın” olurdu. Yani müennesi “ef’ale” kalıbından gelirdi. Veya “أَحْمَرٌ kızıl” da olduğu gibi “أَحْمَرَةٌ kızıl kadın” olurdu. Yani “fa’lâ” kalıbından gelirdi. Ancak bu sıfatların müenneslerinin “fa’lâ” kalıbından türetilmesi diğer “ef’ale” olasılığına göre daha yaygın ve daha doğrudur. Çünkü asıl olan bu sıfatların müenneslerinin “fa’lâ” kalıbından gelmesidir.

Bütün bunlara karşın Ebû Hayyân kelimelerin nasıl nakledildiği bilinmediği sürece “isimlerde asıl olan munsarifliktir” kaidesinin işletilmesi ve bu sıfatların munsarif olarak okunması gerektiği kanaatindedir. Kısaca bu mesele “asıl olan” ile “yaygın olan”ın birbiriyle çatıştığı meselelerdendir.⁴³

Fa’lân Kalıbının İsm-i Tasğîr Yapılışı

Aslı üç harfli olup ortası sakin veya harekeli, sonuna zâid elif nun eklenen isimlerin “tasğîr” yapılmaları yani küçültülmeleri belirli kurallara tabidir. Bu kuralları şu şekilde özetlemek mümkündür.:

Sonunda zâid elif nun bulunan kelime, murtecel⁴⁴ alem isim ise; ism-i tasğîr yapılırken elif “ya” harfine dönüşmeden olduğu gibi kalır.

⁴³ Bkz. Ebû İshâk ez-Zeccâc, *Mâ Yensariifu ve Má lâ Yensariif*, thk. Hudâ Mahmûd Kurâah, (Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 1971), 35-36; el-Eşmûnî, Şerhu’l-Eşmûnî, 3/174; Ebû Hayyân, el-Bahru’l-Muhît, 1/7; el-Mekkûdî, Şerhu’l-Mekkûdî, 289.

⁴⁴ İsm-i Murtecel: Arapların daha önceden her hangi bir şekilde kullanmadığı ve sadece alem isimler için vaz’ ettiği سعاد, وادد, عمران, غطفان, مروان gibi isimlere murtecel isim denir. Bkz: <https://www.fatakat-a.com/%D8%A3%D9%86%D9%88%D8%A7%D8%B9-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%84%D9%85.html> (23/10/2021).

مروان, عثمان, عمران, غَطْفَان, سلمان gibi kelimelerin ism-i tasğiri yapılırken, مريان, غَطْفَان, عُمران, عثمان, سليمان örneklerindeki gibi ilk harf dammelenir. İkinci harf fethalanır ve daha sonra tasğire / küçültmeye delalet etmesi için bir de sakin “yâ” harfî getirilir. Kelimenin sonunda bulunan elif nun aynen kalır. Çünkü sarf bilginleri sondaki zaid elif nunu sonunda müenneslik hemzesi bulunan memdud isme benzetmişlerdir. “Hamrâ” حمراء kelimesi bu türe verilebilecek güzel örneklerdendir.

Radıyyuddîn el-Esterâbâdî kelime sonlarındaki zaid “elif nun”ların tamamının dişilik hemzesine benzetilerek “ya” harfine dönüştürülmeden eliflerin elif olarak kalmasını caiz görmez. O’nun ortaya koyduğu ölçüte göre عثمان, عمران, سعدان, غطفان, سلمان, مروان gibi sonunda zaid “elif nun” bulunan kelimeler “murtecel isim” ise, bu durumdaki isimin “elif nunu dişilik hemzesine benzetilir ve elif olduğu gibi bırakılır. Çünkü murtecel isimlere dişilik tâ’sı eklemek Araplardan aktarılagelen bir durum değildir.⁴⁵

Sonunda zâid elif nun bulunan kelime menkul⁴⁶ alem isim ise; elifin hükmü menkul (nakledilen) kelimenin hükmüne bağlıdır. Kelime سكران, سكران örneğinde olduğu gibi sıfattan nakledilmişse küçültme yâ’sından sonraki elif aynen kalır. Menkul kelime cins isim ise سلطان, سلطین örneğinde olduğu gibi küçültme yâ’sından sonraki harf kesrelenir ve sonraki zaid elif yâ harfine dönüşür. Söz gelimi bir kişiye “سرحان” Börü / Kurt” adı verilse, ismi tasğiri bu kurala göre “سُرَيْحِين” olur.

⁴⁵ el-Esterâbâdî, *Şerh eş-Şâfiye*, 1/196-197.

⁴⁶ Alem-i Menkûl: Bu kavramla iki şeyden biri kastedilir. A. En başından itibaren alem olarak kullanılmayan, sonran alem olan isim: Lafzı evvel emirde alem isim değil de başka bir şey için kullanılan, sonradan da alem isme nakledilen isimdir. Örnek olarak bir insana “çıplak/üryan” عريان sıfatının alem-özel isim olarak verilmesi bu gruba girer. B. Baştan itibaren alem olan sonra başka isme nakledilen isim: Buradaki alemiyet ta baştan beri var olmakla birlikte nakil bir isimden diğerine olmuştur. Mesela kadın adı olan “سعاد” Suâd” isminin bir köye verilmesi bu türe yani nakledilen özel isme girer. Detaylı bilgi için bkz. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Hamlâvî, thk: Muhammed b. Abdulmu’tî ve Ebu’l-Eşbâl Ahmed b. Sâlim el-Mısri, *Şeze’l-Arf fi Fenni’s-Sarf*, (Yy: Dâru’l-Keyân, ts.), 172 vd.

Sonunda zaid “elif nun” bulunan kelime sıfat ise; küçültme yâ’sının peşinden gelen harf fethalı olarak kalır ve جُوَيْعَان, جوعان, سُكَّرِيَان, سُكران, سُكَّرِيَان, سُكران, نُدْمَان, نُدمان, عُزْرِيَان, عُريان, قَطْوَان, قَطِيَان örneklerinde olduğu gibi fazlalık elif aynen kalır.⁴⁷

Sonunda zâid “elif nun” bulunan kelime cins isim⁴⁸ ise ve elif ortası sakın üç harfli bir kelimenin dördüncü harfi ise; cins isim سُلْطَان, سُلْطَان, سِرْحَان, سِرْحَان, حَوْمَان, حَوْمَان, زَلْزَال, زَلْزَال, قُرْطَيْس, قُرْطَيْس, سِرْبَال, سِرْبَال, سُرْبَيْل, سُرْبَيْل gibi isimlerde görülen küçültme kuralı burada da geçerli olur. Nitekim (سُلْطَان, حَوْمَان) isimleri (سُرْبَيْل, سُرْبَيْل, سُكَّرِيَان, سُكَّرِيَان) olarak tasğir edilir. Sonunda elif-nun bulunan cins ismin elifi, طَرْبَان, سَبْعَان örneklerinde olduğu gibi ortası peş peşe harekeli ilk üç harften sonra gelen dördüncü harf ise, küçültme yâ’sından sonraki harf fethalı olarak bırakılır ve “elif-nun” daha sonra eklenir ve طَرْبَان, سَبْعَان ve طَرْبَان, سَبْعَان denir.⁴⁹

Cins ismin elif nunun elifi başka bir harften dönüştürülmüş ise; örneğin زَعْفَرَان, زَعْفَرَان, عَقْرِيَان, عَقْرِيَان, أُنْعَوَان, أُنْعَوَان, صَلْبَان, صَلْبَان örneklerinde olduğu gibi ismin beşinci harfi ise veya kendinden önceki bazı harflerin düşürülmesinden ötürü elif beşinci harf konumunda ise elif yaya dönüştürülmez aynen kalır. Bu cins

⁴⁷ Bkz. el-Hamlâvî, *Şeş'e'l-Arf fi Fenni's-Sarf*, 172 vd.

⁴⁸ İsm-i Cins/Cins İsim: soyut mahiyetlere yani zihni hakikatlere delalet eden isimlere de cins isim denir. Bu ismin de türleri vardır:

Çoğul Cins İsim: tekili ile çoğulu ancak bir harf ilavesiyle ayrılan isimlerdir. Bu harf نَخْلَة, نَخْل, رُومِي, رُوم, örneğinde olduğu gibi müzekkerde çoğulu tekilde ayıran nispet yası, نَخْلَة, نَخْل, örneğinde olduğu gibi müenneste ise kapalı tâ'dır.

Tekil Cins İsim: Hem aza hem de çoğa delalet eden, azını çoğundan ayırmanın mümkün olmadığı isimlerdir. Yani هَوَاء, هَوَاء, دَم, دَم, gibi sayılamayan isimlerdir.

Ehâdî Cins İsim: Bunlar bir cinse ait türü ifade etmek için kullanılan cins isimlerdir. Örneğin, “أَسَامَة” isminin bir aslan türünü, “سِرْحَان” isminin de bir kurt türünü ifade etmesi bu gruba girer. Bkz. Muhammed Alî et-Tehânevî, *Mevsûatu'l-Funûn ve'l-Ulûm*, takdim, Rafîk el-Acem, thk: Alî Dehrûc, (Beyrut: Mektebetu Lübnân en-Nâşirûn, 1996), 1, Elif-Şîn/91-92.

⁴⁹ el-Esterâbâdî, *Şerh es-Şâfiye*, 1. C. 200-201.

isimlerin tasgiri *فَرَعْبَانَةٌ*, *صُلَيْبِيَانٌ*, *أَفْبَعِيَانٌ*, *عُقْبَرِيَانٌ*, *زُعْبَرِيَانٌ* olarak gelirken; (فَرَعْبَانَةٌ) kelimesinin ismi tasgiri de فَرَعْبِيَّةٌ şeklinde gelir. Cem-i kesre kalıbında gelen ve sonunda fazlalık elif nunu bulunan “عُقْبَانٌ” kelimesinin ismi tasgiri yukarıdaki kurala aykırı olarak “ufey‘ıl” kalıbında “أَعْبَيْبٌ” olarak gelir.⁵⁰

Çoğul Olan Fa‘lân Ve Fi‘lân Kalıpları: Daha önce tekil olarak gelen fa‘lân, fi‘lân, fu‘lân kalıplarını ele almıştık. Şimdi de çoğul olarak gelen fa‘lân kalıbı ve türevlerini inceleyeceğiz.

Kıyasî Çoğula Delalet Eden Fi‘lân Kalıbı: fi‘lân belirli kalıpta gelen tekil isimlerin düzenli çoğuluna delalet eder. Bununla ilgili kurallar aşağıdaki gibidir.

Birinci harfî dammeli, ikinci harfî fethalı “fu‘al فُعَلٌ” kalıbındaki üç harfli isimlerin çoğulları düzenli olarak “فُعْلَانٌ fi‘lân” olarak gelir. Bu türe örnek olarak “iri kafalı bir kuş صُرْدَانٌ, صُرْدَانٌ” ve “bir kanarya türü نُغْرَانٌ, نُغْرَانٌ” kelimeleri verilebilir. Ayrıca عُرَابٌ, عُرَابٌ örneğinde olduğu üzere tekili “فُعَالٌ fu‘âl” kalıbından gelen isimlerin çoğulları da “فُعْلَانٌ fi‘lân” olarak gelir.⁵¹

Tekili “فُعَالٌ fu‘âl” kalıbından gelen isimler “فُعْلَانٌ fi‘lân” kalıbından çoğul yapılırlar. عُرَابٌ, عُرَابٌ, عُرَابٌ, عُرَابٌ örneklerini incelendiğinde tekili “فُعَالٌ fu‘âl” kalıbından gelen kelimelerin çoğullarını فُعْلَانٌ fi‘lân kalıbından aldıkları görülür.⁵²

Orta harfî sahih “fa‘al فَعَلٌ” kalıbından gelen kelimelerle orta harfî illetli olan yani “فال فَالٌ” kalıbında gelen ecvef isimlerin çoğulları “فُعْلَانٌ fi‘lân” kalıbından yapılırlar. Örneğin حَرْبٌ, حَرْبَانٌ, حَرْبَانٌ, حَرْبَانٌ, قَاعٌ, قَاعَانٌ, قَاعَانٌ, قَاعَانٌ kelimeleri bu tür çoğula delil olarak gösterilebilir. Ayrıca sonu حَرْبَانٌ, حَرْبَانٌ kelimeleri bu tür çoğula delil olarak gösterilebilir. Ayrıca sonu

⁵⁰ Nâzîru'l-Ceyş Muhibbuddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed, Şerhu't-Teshîl, thk. Ali Muhammed Fâhîr vd. (Kahire: Dâru's-Selâm, 2007), 10/4860.

⁵¹ el-Esterâbâdî, *Şerh eş-Şâfiye*, 1/202; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *İrtisâfu'd-Darab min Liâsni'l-Arab*, thk. Receb Osmân Muhammed, Ramadân Abduttevvâb, (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1998) 1/445-447.

⁵² Ebû Hayyân el-Endelûsî, *İrtisâfu'd-Darab*, 1/447.

illetli olan فتيان, فتي, أخ, إخوان gibi bazı isimlerin çoğulu da “فُعْلَانُ fi'lân” kalıbından gelir. Zira “فَتَا/ğenç” kelimesinin sonunda elif-i maksura vardır. “أخ ah/kardeş” kelimesinin sonunda düşmüş olan bir (vav) illet harfi vardır.

“فُعْلَانُ fi'lân” kalıbında gelen ilk harfi dammeli ikinci harfi sakın vav olan kelimelerin çoğulları da “فُعْلَانُ fi'lân” kalıbından yapılıdır. Bu gruba örnek olarak حوت, حيتان, كوز, كوزان, عود, كوزان, عيدان vb. tekil-çoğul kelime öbekleri verilebilir. Nitekim örneklerde ilk harfler dammelidir, ikinci harf vavdır ve aynı zamanda sakın/harekesizdir. Dolayısıyla çoğullar kurala uygun bir şekilde “فُعْلَانُ fi'lân” kalıbından gelmiştir.⁵³ Aşağıdaki kelimelerin çoğulları kural dışı/şâz olarak “فُعْلَانُ fi'lân” kalıbından gelir. Bu çoğullar için her hangi kural olmayıp, bilinmesi için ezberlenmesi gerekir.

حائط, ظلّمان, ظليم, خرفان, خروف, غزّالان, غزّال, صيران, صوار, صنوان, صنو, قنوان, قنو, ضيفان, ضيف, شيخان, شيخ, إمان, أمة, بركان, بُرْكَة, قُضْفَان, قُضْفَة, عبدان, عبد, نسوان, نسوة, حيطان, شجاع, شجاعان kelimelerinin çoğulları kural dışı olarak “فُعْلَانُ fi'lân” kalıbından gelmiştir.⁵⁴

Kıyasi Çoğula Delalet Eden “فُعْلَانُ Fu'lân” Kalıbı: Bununla ilgili kurallar aşağıdaki gibidir.

Tekili “فُعْلَانُ fa'il” kalıbından olan kelimelerin çoğulları kurala uygun bir şekilde “فُعْلَانُ fu'lân” olarak gelir. كُتْبَان, كُتَيْب, حُرْبَان, حُرَيْب, رُغْفَان, رُغَيْف, كُتْبَان, كُتَيْب, حُرْبَان, حُرَيْب, رُغْفَان, رُغَيْف, قُتْبَان, قُتَيْب, قُتْبَان, قُتَيْب, قُتْبَان, قُتَيْب kelimelerini çoğulları görüldüğü üzere fu'lân kalıbından gelmiştir.⁵⁵

⁵³ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtişâfu'd-Darab*, 1/446; Nâzırü'l-Ceyş, Şerh et-Teshîl, 10/4804.

⁵⁴ Bahâuddîn Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân b. Abdillâh el-Akilî, Şerhu İbni Akîl alâ Elfıyyeti İbni Mâlik, thk. Emil Bedî' Ya'kûb, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2019), 203; İbn Yaîş, *es-Şerh el-Mufasssal*, 3/296.

⁵⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2/215; İbn Yaîş, Şerh el-Mufasssal, 3/296.

olmak üzere بَيْضَانَ, سُودَانَ, عُمَيَانَ, بَرَصَانَ, بُرْصَانَ gibi ayıp ve kusur ifade eden tüm kelimelerin çoğullarını kıyasen “فُعْلَانُ fu'lân” kalıbından yapmak mümkündür.

حوران, حواران, حواران deve yavrusu,

زق, زقان, زقان, tuluk, tulum

ثبيان, ثبياني, ثبياني dişi koyun/şişek

قعدان, قعدان daima çöken yerinden kalkmayan deve

رخلان, رخلان dişi kuzu

جذعان, جذعان (koyun) toklu, (sığır) düve ve ayrıca dişi deve

سرعان, مسرع aceleci anlamındaki musri' kelimesinin fu'lân kalıbından kural dışı olarak çoğul yapıldığı da görülmüştür.

Bütün bunlardan sonra çoğul olarak ele aldığımız “فُعْلَانُ fu'lân” kalıbının tekil olma ihtimali de vardır. Çünkü bazı semaî masterlar tekil olarak “فُعْلَانُ fu'lân” kalıbından gelir. Mesela {عُفْرَانِكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ} ...bağışlamamı dileriz rabbimiz, gidiş sanadır” dediler⁵⁸ ayetindeki gufrân kelimesi ile {فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِ} ...çabası asla inkâr edilmez⁵⁹ ayetinde geçen küfrân kelimeleri tekil olarak “فُعْلَانُ fu'lân” kalıbından gelen birer mastardır.

Bir diğer mesele Arapça sarf ilmi bizlere kısırtı, gezinme ve hareket ifade eden bütün sülasi lazım fiillerin masterlarını “فُعْلَانُ fu'lân” kalıbından kıyasi olarak türetme imkânını vermesidir. Mesela “طاف tavaf etti/döndü” fiilinden “طُوفَانُ”, جال döndü/dolaştı/turladı” fiilinden ise

⁵⁸ el-Bakara, 2/285.

⁵⁹ el-Enbiyâ', 21/94.

“مَجُولَان” masterları türetilmiştir. Görüldüğü üzere bu fiiller hareket, kırırtı ve gezinti ifade etmektedirler.⁶⁰

İmâm-ı Mâlik master olmayan ama “فَعْلَان fa'lân” kalıbından gelen kelimeleri iki beyitte toplamış ve bunları nazım olarak zikretmiştir.

ما سوى المصدر من فعلان ... أليان خطوان شحذان

شقدان صبحان صحران ... صلتان صميان علتان

“Master harici “فَعْلَان fa'lân” kalıbından olanlar, أليان, خطوان, شحذان, شقدان, صبحان, صميان, صلتان, صحران, صميان, علتان dir” diyerek fa'lân kalıbından gelen isim ve sıfatları saymıştır.⁶¹

الخطوان: yağlı, kilolu adam

الشحذان: keskin

الشقدان: gam, tasadan uyumayan adam

الصحران: çöl

الصلتان: güçlü, kuvvetli

الصميان: ters yüz olma, hoplayıp, zıplama, ele avuca sığmama

العدوان: saldırgan olma, düşmanlık etme

الفلتان: cesur ve katı kalpli erkek

القطوان: ağır sakın yürüyen erkek

اللهبان: susuzluktan yanmış kişi

الملدان: verimli çağındaki genç

البردان: gölge, soğuk, üşümüş

الحدثان: olaylar, gece-gündüz, zaman

الديران: dönüp durmak

⁶⁰ İbn Yaîş, *Şerh el-Mufasssal*, 6/46.

⁶¹ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2/208; el-Esterâbâdî, *Şerh eş-Şâfiye*, 1/200-201; İbn Yaîş, *eş-Şerh el-Mufasssal*, 6/47.

الذنبان: kuyruklu

السرطان: yengeç

سرعان: öncüler

صفوان: parlak, pürüzsüz kaygan taş.

الشبهان: benzer, bakır (altına benzediği için?)

الصفوان: kurşun

صفوان: kıt akıllı kişi, sefih

Şair aşağıdaki beyitte;

عَلَى سَفْوَانَ يَوْمَ أَرْوَانِي وَظَلَّ لِنِسْوَةِ الْعُمَانِ مَنَا

Sefevân suyu başında bizim tarafımızdan Numan'ın (zavallı) kadınları için zor bir gün oldu⁶² derken Nu'mân, sefevân ve ervenân lafızlarını peş peşe kullanarak bir tür seci yapmıştır.⁶³

SONUÇ

Morfolojik olarak aslından olmayan elif nun ile biten kelimelerin en çok bilineni fa'lân kalıbından türetilen sıfat-ı müşebbehelerdir. Bu kalıptan gelen isimlerin pek azı mastardır, diğerleri ise ya isim veya sıfattır. Sonunda elif nun bulunan kelimelerin bazıları tekil bazıları, bazıları ikil bazıları ise çoğuldur. Bu kelimelerden (çekimli) munsarif olanlar yanı sıra (çekimsiz) gayri munsarif olanlar da vardır. Fazlalık elif

⁶² Muhibbuddîn Fayd es-Seyyîd Muhammed Murtedâ el-Huseynî el- Vâsıtî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Alî Şîrî, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994), 18/248; Ebu'l-Hasen Alî b. İsmâîl İbn Sîde el-Mursî, el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam, thk. Abdulhamîd Hindâvî, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 10/318.

⁶³ İbn Yaîş, *Şerh el-Mufasssal*, 6/47.

Seci: Sözlükte “güvercin, kumru vb. kuşların sonlarda aynı ses ögesini tekrar ederek ötmesi, dişi devenin tek düze ve uzun sesler çıkararak inlemesi, iki şeyin doğrulup düzgünleşerek birbirine denk ve benzer hale gelmesi” gibi anlamlara gelir. Terim olarak “daha çok nesir halindeki metinlerde ifade bölüklerinin (fakra) sonlarının aynı kafiye veya aynı vezinde ya da her ikisinde aynı olması” diye tanımlanır. Nesirde seci şiirdeki kafiyeye tekabül eder. Geniş bilgi için bkz. İsmail Durmuş, “Seci”, Türkiye DİA Ansiklopedisi, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 36/273-275.

nun alan isimler tasgir (küçültme) yapıldıklarında bazı elifler asıllarını korurlarken bazıları ise yâ harfine dönüşür.

Sonunda aslından olmayan elif nun bulunan isimler fa'lân, fu'lân fi'lân, fa'alân, fu'alân ve fi'alân kalıplarının birinden türetilir. Bu kalıpların en yaygın ve en bilineni “fa'lân” kalıbı olduğu için sonunda fazlalık elif nun bulunan kelimeler genel olarak “fa'lân kalıbı” diye de adlandırılmaktadır.

Fa'lân kalıbından türetilen sınırlı sayıda kelime mastardır. Bunların dışında kalan kelimeler ya isim veya sıfattır. İsimler de özel ve cins isim diye ikiye ayrılır. Fa'lân kalıbından bir kelimenin sıfat yapılabilmesi, aslının sülasi (üçlü) fiil ve fiilin orta harfinin (ayne'l-fili) harekeli olması genel şartına bağlıdır. Buna ilaveten fa'lân kalıbından sıfat türetilmesi için fiilin boşluk, doluluk veya hararet ifade etmesi gerekir.

Fa'lân kalıbından türetilen isimlerin çoğuluna gelince; isim (özel isim) alem ise çoğulu (kurala uygun) cemi müzekker salim veya cemi müennes salim olarak gelir. İsimler sıfat ve cins isim olduğunda bunların çoğulu (kural dışı) cemi teksir olarak gelir.

Sonunda elif nun bulunan isimlerden (çekimsiz/kesre ve tenvin almayan) gayri munsarif olma kuralına ilişkin ise; fa'lân kalıbından türetilen kelime alem isim olduğu sürece gayri munsarif olur. Ancak ismin sonundaki elif-nunun fazlalık mı kelimenin aslında mı olduğu bilinemiyorsa bu durumda ismin munsarif veya gayri munsarif olması eşittir. Fa'lân kalıbındaki kelime sıfat ise ve sıfatlık “لا حيدا رجل صفوان قلبه” Kalbi taşlaşmış adam ne kötüdür” örneğinde olduğu gibi “صفوان” “fa'lân” kalıbından gelen daimi bir vasıf değilse yani geçici ise fa'lân” kalıbından gelen müzekker ismin müennesinde dişilik tâ'sı yok ise, gayri munsarif olur.

Fa'lân kalıbından gelen müzekker ismin gayri munsarif olma sebebi ihtilaflıdır. Sıbeveyh'e göre fa'lân kalıbından gelen müzekker isim sonu itibariyle müennes kelimelere benzediği için gayri munsariftir. el-Müberrid'e göre fa'lân kalıbının gayri munsarif olma nedeni eliften sonra gelen nunun dişil elifinden dönüştürülmesidir. Kûfiler ise sondaki elif nuna dişil tâ'sı veya hâ'sı bitişmemesini gayri munsarifik sebebi görmektedirler. Bir diğer görüşe göre ismin aslından olmayan elif nun elif-i memdûdeye benzetildiği için isimler gayri munsarif olmaktadır. el-

Cüveynî'den alıntılayarak “isimlerde asıl olan munsarifliktir”. Mümkün mertebe bu kaide işletilmelidir.

Fa'lân kalıbından bir isim küçültme (tasgir) kipine konulduğunda küçültme yâ'sından sonraki elifler –çok azı istisna- aynen elif olarak kalır. Bazı hallerde elifin yâ harfine dönüştüğü de olur.

KAYNAKÇA

- Durmuş, İsmail. "Seci", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 36/273-275, 2009.
- el-Akîlî, Bahâuddîn Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân b. Abdillâh. *Şerb İbni Akîl alâ Elfîyyeti İbni Mâlik*, thk. Emil Bedî Ya'kûb, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-II, 2019.
- el-Endelûsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf. *el-Babru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Beyrut: Dâru'l-Fıkr, I-III, 2010.
- el-Endelusî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf. *İrtişâfu'd-Darab min Liâsni'l-Arab*, thk. Receb Osmân Muhammed, Ramadân Abdu'ttevvâb, Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1998.
- el-Esterâbâdî, Radiyyuddîn Muhammed b. Hasen, *Şerbu Şâfiyetu'bnü'l-Hâcib maa Şerbi Şevâhidihî*, thk: Muhammed Nûr el-Hasen, Muhammed ez-Zefrâf, Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut: Dâru'l-Kütüb, I-IV, 1982.
- el-Esterâbâdî, Radiyyuddîn Muhammed b. Hasen, *Şerbu'r-Radiyy li Kâfiyeti İbni Hâcib*, thk: Hasen b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hıfzî, Riyad: İmam Muhammed Üniversitesi Yayınları, I-IV, 1993.
- el-Eşmûnî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed b. İsâ. *Şerbu'l-Eşmûnî alâ Elfîyyeti İbni Mâlik*, thk. Hasen Hamed, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IV, 2010.
- el-Hamlâvî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *Şeze'l-Arf fi Fenni's-Sarf*, thk: Muhammed b. Abdulmu'tî ve Ebu'l-Eşbâl Ahmed b. Sâlim el-Mısırî, (yy: Dâru'l-Keyân, ts.)
- el-Kocâvî, Muhammed b. Muslihiddîn. *Hâşiyetu Muhyiddîn Şeybâde ale'l-Kâdî el-Beydâvî*, thk. Muhammed Abdulkâdir Şâhîn, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-VIII, 1999.
- el-Mekkûdî, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Alî b. Sâlih, *Şerbu'l-Mekkûdî Ale'l-Elfîyye fî İlmeyi's-Sarf ve'n-Nabv*, thk. İbrâhîm Şemsüddîn, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996.
- es-Süyûtî, Abdurrahmân Celâluddîn. *el-Muzhîr fî Ulûmi'l-Kur'ân ve Envâihâ*, thk. Muhammed Ahmed Câde'l-Mevlâ Bek, Muhammed Ebu'l-

- Fadl İbrâhîm, Alî Muhammed el-Becâvî, Beyrut: Menşûrâtu'l-Mektebeti'l-Asriyye, I-II, ts.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Abdillâh el-Yemenî, *Fethu'l-Kadîr*, (Dimaşk/Beyrut: Dâru ibn Kesîr / Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, I-IX, 1306,1319.
- et-Tehânevî, Muhammed Alî. *Mevsûatu'l-Funûn ve'l-Ulûm*, takdîm, Rafîk el-Acem, thk: Alî Dehrûc, Beyrut: Mektebetu Lübnân en-Nâşîrûn, I-II, 1996.
- ez-Zebîdî, Muhibbuddîn Fayd es-Seyyîd Muhammed Murtedâ el-Huseynî. *Tâcu'l-Arûs min Cevâbiri'l-Kâmûs*, thk. Alî Şîrî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, I-XX, 1994.
- ez-Zeccâc, Ebû İshâk. *Mâ Yensarîfu ve Mâ lâ Yensarîf*, thk. Hudâ Mahmûd Kurâah, Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1971.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsim Cârullâh Mahmûd b. Umar. *el-Keşşâf an Hakâikat-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîli fî Vucûbi't-Te'vîl*, Halîl Me'mûn Şihâ, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, I-XXX, (Tamamı bir ciltte) 2009.
- ez-Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kahire: Dâru't-Turâs, I-IV, 1957.
- Halîl, Abdulazîm Fethî. *Mevkîfu Mecmei'l-Lugati'l-Arabiyye bi'l-Kâhire mine'l-İsti'mâlâti'l-Muâsıra*, el-Alûka, el-Ezher Üniversitesi, Arap Dili Fakültesi, Kahire, ts.
- http://islamilimleri.com/Kulliyat/Lugat/2LugatveNahv/pg_134_0007.htm (20/09/2021)
- <https://jamharah.net/showthread.php?t=27805> (20/09/2021)
- <https://www.fatakat-a.com/%D8%A3%D9%86%D9%88%D8%A7%D8%B9-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%84%D9%85.html> (23/10/2021) .
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tabrîr ve't-Tevîr*, Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye li'n-Neşr, I-XXX, 1984
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân, *el-Muhteseb fî Tebyîni vucûbi Şevâzi'l-Kirââti ve'l-İdâbi Anbâ*, thk. Alî en-Necdî Nâsîf, Abdulhalîm en-Neccâr,

Abdulfettâh İsmâîl Şelebî, Kahire, Mısır Vakıflar Bakanlığı, I-II, 1994.

İbn Sîde Ebu'l-Hasen Alî b. İsmâîl el-Mursî. *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*, thk. Abdulhamîd Hindâvî, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-XI, 2000.

İbn Yaîş, Muvaffakuddîn. *eş-Şerb el-Mufassal*, Mısır/Kahire: İdâratu't-Tibâ' el-Munîriyye, I-X, ts.

Nâzıru'l-Ceyş, Muhibbüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed, *Şerb et-Tesbîl*, thk. Ali Muhammed Fâhir vd. Kahire: Dâru's-Selâm, I-XI, 2007.

Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-İsterâbâzî, *Şerb Şafiyet İbni'l-Hâcib*, thk: Muhammed el-Hasen, Muhammed ez-Zekrâf ve Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IV, 1982.

Sibeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber. *Kitâbu Sibeveyh*, thk. Abdusselâm Hârûn, Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 3. Baskı, I-V, 1992.